



Neotinea ustulata (L.) R.M. Bateman, Pridgeon & M.W. Chase, 1997; orquis socarrat.
Fotografia de l'artista Lluís Ibàñez Melià (Benicarló, 1955), de la sèrie "Les nostres orquídies".

El gènere *Neotinea* a l'orquidoflora valenciana

Carles Fabregat

Ateneu de Natura. Quart, 80. 46008 València. carlos.fabregat@uv.es

El gènere *Neotinea* va ser proposat l'any 1852 pel botànic alemany Heinrich Gustav Reichenbach per substituir l'il·legítim gènere *Tinea* descrit per l'italià Antonino de Bivona-Bernardi el 1833, sense tindre en compte que aquest nom genèric ja s'havia descrit anys abans a la família de les Flacurtiàcies. Així, el nom deriva del prefix grec *neo* (= nou) i *tinea*, el nom proposat per Bivona-Bernardi per homenatjar al botànic sicilià Vincenzo Tineo, que va ser director del Jardí Botànic de Palermo. L'espècie tipus del gènere és *Neotinea maculata* i en origen es va establir com a gènere monotípic per a ella, perquè ja per caràcters morfològics semblava coherent separar-la dels dos gèneres en els quals inicialment es va descriure: *Satyrium* (com *S. maculatum* per Desfontaines en 1799) i *Orchis* (com *O. intacta* per J.H.F. Link en el mateix any, encara que publicat en 1800). Aquesta escassa diferència de temps entre la publicació dels dos noms és la que justifica que el nom vàlid per a l'espècie tipus sigui la combinació proposada en 1974 per William T. Stearn, basada en *Satyrium maculatum*, i no *Neotinea intacta*, tal com va proposar H.G. Reichenbach en 1852 en crear el gènere, prenent com basionim *Orchis intacta*, prioritari davant *Tinea cylindrica* de Bivona-Bernardi però no front al binòmen de Desfontaines.

Estudis filogenètics en la subtribu *Orchidinae* de la família Orquidàcies, portats a terme en les últimes dècades, han posat en evidència que l'ampli i heterogeni gènere *Orchis*, en el seu concepte clàssic, és polifilètic i poden separar-se'n unitats menors que resulten coherents i més pròximes a altres gèneres en la subtribu. Entre aquestes unitats es troba el "grup *ustulata*", que reuneix un petit nombre d'espècies amb flors petites i label trilobad disposades en inflorescències denses. La coincidència d'aquestes afinitats morfològiques amb els resultats de les anàlisis filogenètiques, que aproximen aquestes espècies a *Neotinea maculata*, ha servit com a base per a la proposta d'un gènere *Neotinea* ampliat, que l'integrarien 6 espècies de distribució eurosiberiana i mediterrània, incloent les illes atlàntiques i l'orient pròxim: *N. maculata*, *N. commutata*, *N. ustulata*, *N. tridentata*, *N. conica* i *N. lactea*.

Des del punt de vista morfològic, les espècies del gènere presenten dos tubercles ovoides, fulles nombroses, basals i caulinars, amb tiges erectes folioses. Inflorescència en espiga terminal, multiflora, generalment densa, amb bràctees no embeinadores, membranoses. Flors petites, sèssils, amb sèpals més o menys erectes, connivents amb els pètals laterals formant un casc; label trilobat, amb el lòbul central més llarg que els laterals, i esperó curt, nectarífer. Fruit en càpsula erecta, oblonga, amb llavors planes, reticulades.

Tres són les espècies del gènere que formen part de l'orquidoflora valenciana: *N. maculata*, *N. ustulata* i *N. conica*.

***Neotinea maculata* (caputxina tacada)**

El restrictiu específic deriva del llatí (*maculatus*, -a, -um = tacat) i al·ludeix a la presència de taques o màcules de color purpuri fosc en les fulles basals de la planta. És una orquídia d'àmplia distribució mediterrani-atlàntica, des d'Irlanda, Açores, Madeira i les illes Canàries (excloses Lanzarote i Fuerteventura) estenen-se per la regió mediterrània fins a l'oest d'Anatòlia i Palestina. A la Comunitat Valenciana apareix dispersa per tot el territori, generalment escassa, encara que en ocasions pot resultar localment abundant en funció de les condicions climàtiques de l'any. En aquest sentit, és un cas típic d'espècie críptica, que habitualment mostra notables fluctuacions interanuals en les seues poblacions, arribant a desaparèixer durant períodes prolongats i fent esclats de floració en anys determinats.

Des del punt de vista ecològic, l'espècie es presenta en molta diversitat d'ambients: boscos (pinedes, alzinars, suredes, rebollars, ginebrars), matollars, pastures i, fins i tot, dunes consolidades; també ho

fa en tot tipus de substrats, des del nivell del mar fins als 2.000 m d'altitud en el conjunt de la seua àrea. Al nostre territori, és una espècie pròpia de matollars i boscos mediterranis, especialment pinedes i alzinars, amb un rang altitudinal entre els 300 i els 1.500 m.

Morfològicament resulta ben caracteritzada per les seues fulles basals amples i generalment amb taques fosques que solen mantenir-se arran de terra, per la seua inflorescència molt densa d'aspecte cilíndric, i per les seues flors petites, poc obertes fins i tot en l'antesi, amb sèpals aguts o acuminats i label curt, que presenta el lòbul central més llarg que els laterals i aquests estrets i gairebé paral·lels. Tota la flor presenta una coloració que pot variar entre blanc groguenc i blanc rosat, en aquest cas amb petites taques o tints purpuris. Les flors són generalment autògames, en ocasions clistògames (no arriben a obrir-se), però s'ha constatat ocasionalment pol·linització per minúsculs coleòpters (Malachiidae) que ascendeixen per la tija i s'introdueixen en les flors. Floreix al nostre territori entre abril i maig.



FIGURA 1. Aspecte general de *Neotinea maculata*, espècie tipus del gènere. Foto: Juan A. Alcober.

FIGURE 1. *Neotinea maculata*, general appearance, genus type species. Photo: Juan A. Alcober.



FIGURA 2. *Neotinea maculata* (caputxina tacada). Foto: Juan A. Alcober

FIGURE 2. *Neotinea maculata* (Dense-Flowered Orchid). Photo: Juan A. Alcober

***Neotinea ustulata* (orquis socarrat)**

L'orquis socarrat rep el seu nom del restrictiu específic, que deriva del llatí *ustulatus*, -a, -um = cremat, socarrat, al·ludint al color purpuri fosc de la part externa dels sèpals, que a l'èxtrem de la inflorescència, amb les flors sense obrir, s'assembla a la punta d'un tió abrasat. És una orquídia de distribució principalment eurosiberiana, que arriba al Bàltic pel nord i amb presència escassa en l'àrea mediterrània. A la Comunitat Valenciana presenta una distribució disjunta, amb la seua àrea principal a l'interior septentrional de la província de Castelló, des del massís de Penyagolosa en sentit ampli fins a les muntanyes de Morella, i un nucli meridional amb molt escasses poblacions entre la Safor i la Marina Alta. Com localitats discordants, potser relictiques, ha estat citada a Aiora i s'han localitzat recentment dos exemplars a la serra de Salines. Per la seua raresa al nostre territori, es troba inclosa a l'annex II del Decret 70/2009 i Ordre 6/2013 pels quals es regula el Catàleg Valencià d'Espècies de Flora Amenaçades, com a espècie protegida no catalogada.

És una planta més aviat heliòfila, pròpia de prats i herbassars, que apareix més rarament en matolls i clarianes de bosc, i es desenvolupa tant sobre substrats alcalins com àcids. Les escasses poblacions de l'àmbit mediterrani tendeixen a aparèixer en àrees de muntanya, i preferentment en zones plujoses. Al nostre territori presenta un rang altitudinal comprès entre els 500 i els 1.600 m.

Des del punt de vista morfològic, presenta fulles basals lanceolades, agudes, embeinadores i no tacades, generalment erectes. La inflorescència és cònica-ovoide o cilíndrica, molt densa a la part superior, on destaca el color purpuri fosc de les flors tancades, però es va allargant i fent més laxa a mesura que s'obren les flors. Aquestes són petites, amb el casc format pels sèpals i pètals laterals de color purpuri fosc. El label és clarament trilobad, de color blanc amb taques purpúries, amb el lòbul central més llarg i profundament emarginat i els laterals clarament divergents. S'ha registrat la pol·linització d'aquesta orquídia pel dípter *Tachina magnicornis* (Tachinidae). Floreix al nostre territori entre maig i juny.



FIGURA 3. *Neotinea ustulata* (orquis socarrat). Foto: Carles Fabregat

FIGURE 3. *Neotinea ustulata* (Burnt Orchid). Photo: Carles Fabregat



FIGURA 4. *Neotinea conica* (orquis cònic). Foto: Josep E. Oltra

FIGURE 4. *Neotinea conica* (Conical orchid). Photo: Josep E. Oltra

***Neotinea conica* (orquis cònic)**

El restrictiu específic fa referència a la forma de la inflorescència (del grec *konikós*, -é, -ón = amb aspecte de con). Es distribueix principalment per la regió mediterrània occidental, encara que no es coneixen bé els seus límits per la freqüent confusió amb altres espècies del gènere, sobretot amb *N. tridentata* i *N. lactea*. A la Comunitat Valenciana resulta molt rara i les seues escasses poblacions es concentren al sud-est de la província de València i el nord-est de la d'Alacant. Es va localitzar en els anys 60 del segle passat a les rodalies de Sant Joan de Penyagolosa, però no ha tornat a ser vista i es considera extingida aquesta població a causa de la transformació de l'entorn. Per la seua raresa, es troba inclosa en el Catàleg Valencià d'Espècies de Flora Amenaçades com espècie vulnerable (Decret 70/2009 i Ordre 6/2013).

És una orquídia pròpia de llocs oberts i assolellats, preferentment en llistonars, bruguerars i matollars

baixos, rarament en boscos aclarits, amb presència tant en substrats calcaris com silicis. Al nostre territori el seu rang altitudinal varia entre els 200 i els 600 m, sense tindre en compte la població de Penyagolosa, que es trobaria sobre els 1.300 m d'altitud.

Es caracteritza per les seues fulles bassals lanceolades, agudes, de color verd pàl·lid o lleugerament glauc, no tacades, embeinadores. La inflorescència és densa, de cònica a ovoide inicialment, allargant-se lleugerament amb el desenvolupament de les flors. Aquestes presenten els sèpals lanceolats i llargament acuminats, de color blanquinós amb la base verda, formant un casc d'extrem punxegut, amb els pètals laterals generalment divergents cap a l'exterior. El label és marcadament trilobat, pla o lleugerament còncav, amb els tres lòbuls generalment dentats, disposats més o menys en forma de creu, de color blanc o lleugerament rosat, amb màcules de color rosa. Presenta una floració molt precoç, des de finals de febrer fins a principis d'abril.